

УДК 910.2+910.3+908

Олександр Савельєв (м. Запоріжжя)
 методист КЗ «Центр туризму» ЗОР
 E-mail: gerold57@ukr.net
 ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8674-4857>

Досвід роботи з географічного та геологічного краєзнавства в Запорізькому обласному «Центрі туризму»

У статті наводяться приклади організації та проведення краєзнавчих заходів з географічного та геологічного краєзнавства. Описані основні форми та методи краєзнавчої роботи, надані практичні рекомендації по їх проведенню, наведені приклади дослідницької діяльності гуртківців краєзнавчого напрямку в Запорізькій області.

Ключові слова: краєзнавство, Запорізька область, дослідження, експедиція, краєзнавчий похід, краєзнавчий зліт.

Alexander Saveliev (Zaporizhzhia)
 methodist KZ «Tourism Center» ZOR
 E-mail: gerold57@ukr.net
 ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8674-4857>

Experience in geographical and geological local lore in the Zaporizhzhia regional «Tourism Center»

The article provides examples of organizing and conducting local history activities in geographical and geological local lore. The basic forms and methods of local lore work are described, practical recommendations on their carrying out are given, examples of research activity of circles of local lore in the Zaporozhye area are given.

The author aimed to embody competence education in the construction of local lore work and the implementation of tourist training of club members. Also, a novelty is the introduction of various teaching methods (including modern, geoinformation, etc.) in the activities of the Center for Tourism and local history groups. Training allows you to create favorable conditions for the harmonious development of personality, self-education of students and the formation of vital competencies in them.

The priority in the activities of local history groups of the Tourism Center is the use of modern methods and forms, information and computer technology, individual approach during classes. as well as the priority of field research methods.

The main methods we use in the activities of clubs: research, expedition (field), cartographic; problem, questionnaire, project, interactive.

Conclusions. Thus, the use of local lore material in the study of any subject and extracurricular activities contributes to solving the problems of humanization of education. Thus, theoretical and practical consideration of the possibilities of using local lore in patriotic education of the younger generation is relevant given the complexity of the educational process, taking into account the level of culture of the younger generation and the formation of moral and spiritual values. Local lore research works have an impact on the formation of not only environmental and cultural thinking, but also the education of a patriot of his small homeland, ready to resist spirituality, irresponsibility, indifference.

Key words: local lore, Zaporizhzhia region, research, expedition, local lore campaign, local lore rally.

Постановка проблеми. Сучасна складна ситуація в світі та Україні потребує переосмислення, перезавантаження, нових підходів у різноманітних сферах діяльності людини, в тому числі і в освіті та вихованні молоді.

Початок ХХІ століття відкрив нові можливості й перспективи у діяльності та розвитку українського краєзнавства й підвищення його ролі в розбудові національної освіти, науки і культури України. В Україні питання загально-краєзнавчої та географо-краєзнавчої теорії плідно розробляли О. Діброва, К. Дубняк, Ф. Заставний, І. Ковальчук, М. Костиця, М. Крачило, В. Кубійович, О. Маринич, Я. Мариняк, Ф. Матвієнко-Гарнага, М. Откаленко, І. Ровенчак, С. Рудницький, С. Русова, П. Тутковський, О. Шаблій, Є. Шипович, П. Шищенко, та інші.

Академік НАН України, «патріарх українського краєзнавства» П.Т. Тронько зазначав, що краєзнавство є сукупністю наукових дисциплін, різних за змістом і окремих за методами дослідження. На думку П.Т. Тронька, предметом дослідження краєзнавства виступає конкретний регіон, а об'єктом – його історія, природа, населення, господарство, культура, пам'ятки матеріальної і духовної культури.

В українській географії, на даний час, окреслилися дві позиції на розуміння сутності об'єкта географічного краєзнавства. У своїй основі, здавалося б, вони подібні, що пояснюється його багатоаспектністю та різнофункціональністю. Одна із них чітко передбачає наявність і первинність природної складової, що входить у його означення (Л. Воропай, М. Куниця, П. Шищенко, О. Маринич, Н. Муніч, Б. Чернов, А. Сиротенко, Я. Жупанський, В. Круль), а для іншої такий компонент є вторинним (М. Паламарчук, О. Паламарчук) або відсутнім (Я. Мариняк). Проміжне становище до двох означених поглядів займають міркування щодо об'єкту краєзнавства як території з усім (без виділення головного) її наповненням (К. Дубняк).

Деякі фахівці пропонують загальне національне краєзнавство диференціювати на, відповідно, географічне, історичне і соціальне краєзнавство (останнє, згодом, пропонується перейменувати у суспільне). Об'єднуючим тут є початковий елемент, тобто – територія, а отже, *географічне краєзнавство виступає стрижнем національного краєзнавства.*

Головна мета даної роботи – ознайомити читачів з досвідом краєзнавчої діяльності (на-

прямок «Географічне та геологічне краєзнавство»), яка проводиться КЗ «Центр туризму» ЗОР в Запорізькій області.

Виклад основного матеріалу. 19 квітня 1948 року згідно наказу обласного відділу освіти № 54 була створена Запорізька обласна дитяча екскурсійно-туристська база (ОблДЕТБ), яка 21 травня 1948 року була перейменована у Запорізьку обласну дитячу екскурсійно-туристську станцію (ОблДЕТС).

У постанові про створення ОблДЕТС зазначалося, що діяльність закладу спрямована на організацію краєзнавчої і екскурсійно-туристичної роботи серед піонерів і школярів області, формуванні матеріалістичного світогляду учнів, вихованні дітей у дусі радянського патріотизму і дружби народів.

Згідно з наказом Міністерства освіти СРСР № 164 від 12. 01. 1976 р. та наказом обласного відділу народної освіти від 23 серпня 1977 р. Запорізька ОблДЕТС була перейменована у Запорізьку обласну станцію юних туристів (ЗОСЮТур). У 1983 р. на базі ОСЮТур був проведений республіканський семінар директорів станцій юних туристів, який визнав Запорізьку ОСЮТур однією з найкращих в Україні і навіть в СРСР.

У 2004 році знов змінюється назва позашкільного закладу: його перейменовано у Запорізький обласний центр туризму і краєзнавства учнівської молоді (ЗОЦТКУМ), і остаточно, на підставі рішення виконкому Запорізької обласної ради № 346 від 22. 06. 2007 р., ЗОЦТКУМ отримав назву Комунальний заклад «Запорізький обласний центр туризму і краєзнавства учнівської молоді» Запорізької обласної ради (КЗ «Центр туризму» ЗОР).

Сьогодні комунальний заклад «Запорізький обласний центр туризму і краєзнавства, спорту та екскурсій учнівської молоді» Запорізької обласної ради – сучасний позашкільний заклад освіти, пріоритетом розвитку якого є створення оптимальних умов для занять туризмом та краєзнавством кожної дитини, кожного закладу освіти Запорізького краю. Центром створено належну базу: навчальні кабінети туристичного, природничого та історико-археологічного профілю, готельно-туристичну базу «Дніпрянка» на 100 місць, оздоровчий табір «Лиса Гора» на березі Каховського водосховища.

Основні форми краєзнавчої роботи в рамках науково-дослідницької роботи в КЗ «Центр туризму» ЗОР:

1. Краєзнавчі експедиції. Одним із самих дієвих засобів краєзнавчої діяльності, на наш погляд, є організація та проведення комплексних краєзнавчих експедицій. Під час таких експедицій вихованці отримують цінну інформацію про цікаві географічні, історичні, природні, соціальні об'єкти на території Запорізької області. Отримані знання вихованці потім втілюють у реалізацію науково-дослідницьких робіт у рамках обласних та республіканських конкурсних програм.

6 квітня 2019 року гуртком «Географічне краєзнавство» КЗ «Центр туризму» ЗОР (керівник Олійник М.О.) ОКЗ «Орієнтир» Петро-Михайлівської сільської ради була проведена геологічна експедиція в районі с. Бабурка Запорізького району. Активну допомогу в здійсненні заходу надали співробітники КЗ «Центр туризму» ЗОР Савельєв О.Г. та Ячін В.О.

Був досліджений розріз на лівому схилі балки Середня Хортиця, де розташовані найдавніші відклади міоценового віку (17,2 млн. років) – Томаківські верстви, які зустрічаються на південному схилі Українського кристалічного щита. Характерною особливістю цих відкладів є їх локальне розповсюдження, зумовлене не частим зберіганням у викопному стані прибережно-морських фацій.

Всього в розрізі було обстежено 14 шарів, серед яких виділяються насамперед Томаківські верстви, в яких зустрічаються молюски, які від-

носяться до таких родів як: *Ostrea*, *Crassostrea*, *Rusnodonta*. Це вказує на те, що вони існували в морському басейні з нормальною солоністю та глибинами не більше 50 метрів, а температура води була не нижче 20 градусів. Також було встановлено, що ґрунт у басейні був кам'янистий та піщано-глинистий, кількість їжі була достатня, а гідродинамічний режим спокійний.

Унікальна геологічна пам'ятка, що досліджувалася, є надійним репером для геологів і потребує, безумовно, подальшого вивчення та збереження. Крім того, по закінченні досліджень діти та дорослі долучились до всесвітнього флешмобу *Trashtag Challenge* з прибирання території.

З 27 по 29 вересня 2019 року відділом краєзнавства та патріотичного виховання КЗ «Центр туризму» ЗОР у рамках обласної програми учнівської молоді «Мандруємо рідним краєм», присвяченої 80-річчю утворення Запорізької області, було проведено краєзнавчу експедицію Приморським та Бердянським районами Запорізької області.

У комплексній експедиції взяли участь 2 гуртки Центру: «Географічне краєзнавство» Промінівської ЗОШ Мелітопольського району (керівниця Катерина Покаместова) та «Історичне краєзнавство» Веселівської ЗОШ І-ІІІ ст. № 1 (керівниця Оксана Лісовенко). Кількість учасників склала 17 осіб. Керівництво експедицією здійснювали співробітники Центру Юрій Сало та Олександр Савельєв.

Геологічні дослідження балки Середня Бабурка (м. Запоріжжя)

Експедиція проходила з активним способом пересування у формі пішохідного походу 1 ступеня складності. За 3 дні було подолано 37 км за маршрутом: м. Приморськ – р. Обиточна – ур. Борисові кручі – б. Кам'яна – б. Петровська – с. Азовське.

Учасники експедиції на її початку відвідали Приморський районний краєзнавчий музей, де дізнались докладніше про історію заселення регіону, його географічні та геологічні особливості, ознайомились з палеонтологічною та археологічною експозиціями. Це сприяло більш продуктивнішому ходу досліджень у польовій частині експедиції. Гуртківці, йдучи ниткою маршруту, досліджували: абразійні процеси берегової зони Азовського моря, фіксували сучасний екологічний стан узбережжя, проводили палеонтологічні та археологічні розвідки по збору підйомного матеріалу, оглянули одні з найпівденніших курганів в області.

Інтенсивна польова робота на маршруті принесла чудові та досить несподівані знахідки. Зокрема, біля урочища «Борисові кручі» було знайдено скам'янілі кістки тварини. Для фахової оцінки знайденим матеріалам учасники експедиції звернулись до старшої наукової співробітниці відділу природи Запорізького обласного краєзнавчого музею Тамари Деркач. За попередніми оцінками, скам'янілі рештки належать південному слону (*Mammuthus meridionalis*). Неподалік села Азовське гуртківці натрапили на чудовий зразок кам'яного ядрища з кременю – нуклеус.

Учасники повернулися з експедиції з чудовими спогадами, незабутніми враженнями та новими знайомствами. Результати експедиції будуть висвітлені у листопаді цього року на Обласній краєзнавчій конференції учнівської молоді «Краєзнавчі нариси Запорізького краю», що присвячена 80-річчю утворення Запорізької області, Всеукраїнських конкурсах та конференціях учнівської молоді.

У 2019 році відділом краєзнавства та патріотичного виховання комунального закладу «Запорізький обласний центр туризму і краєзнавства, спорту та екскурсій учнівської молоді» Запорізької обласної ради було реалізовано обласну програму учнівської молоді «Мандруємо рідним краєм», присвячену 80-річчю утворення Запорізької області. Її метою було залучення учнівської молоді до активної дослідницької діяльності з вивчення та збереження природної та історико-культурної спадщини рідного краю.

Програма складалася з проведення туристських походів, стаціонарних експедицій та експедицій з активним способом пересування з різних видів краєзнавства (історичного, етнографічного, археологічного, географічного, екологічного та геологічного) 19-ма районами області.

Та найцікавішими під час подорожей були акції зі встановленням тимчасових пам'ятних знаків на крайніх точках Запорізької області та в її центрі. До речі, подібні знаки були встановлені вперше в Україні.

На крайній південній точці знак було встановлено на Федотовій косі поруч з Кирилівкою,

«Мандруємо рідним краєм»

де знаходиться відомий курорт, що межує з Херсонською областю. На крайній західній точці знак встановили недалеко від археологічної пам'ятки національного значення «Мамай-Сурка». На крайній північній точці – біля групи аланських курганів на кордоні Дніпропетровської області. На крайній східній точці знак встановили поруч із заповідником «Кам'яні Могили», відомою історичною і природною пам'яткою України, яка розташована на межі з Донецькою областю. На території Токмацького району поблизу села Покровське 17 жовтня 2019 року було встановлено тимчасовий пам'ятний знак «Географічний центр Запорізької області». Сподіваємося, що тут у майбутньому в центрі області буде встановлено постійний пам'ятний знак.

Вихованці разом з керівниками гуртків КЗ «Центру туризму» ЗОР та, часто, з представниками місцевої влади і ЗМІ залюбки брали участь у цих акціях. Місцеві музеї та заклади освіти радо відкривали свої двері для дітей. Загалом 22 гуртка КЗ «Центру туризму» ЗОР взяли участь у заходах. Разом з пам'ятними знаками були закладені капсули з інформацією про цю подію з датами та підписами учасників. Це, безумовно, залишило незабутні враження, адже вихованці КЗ «Центру туризму» ЗОР стали справжніми учасниками живої історії рідного краю, частиною знаменної події для області та України.

Результати експедиції стануть основою для написання робіт на Всеукраїнській, обласній

конкурси та будуть висвітлені на конференції учнівської молоді «Краєзнавчі нариси Запорізького краю», присвяченій 80-річчю утворення Запорізької області, що буде проводитись 21 листопада в Обласному краєзнавчому музеї.

14-15 травня 2019 року у Запоріжжі на території турбази «Ліса гора» КЗ «Центр туризму» ЗОР м. Василівка пройшов XII обласний природничо-краєзнавчий зліт-форум учнівської молоді «Знай, люби, бережи». Захід організований і проводиться комунальним закладом «Запорізький обласний центр туризму і краєзнавства, спорту та екскурсій учнівської молоді» Запорізької обласної ради за підтримки Департаменту освіти і науки Запорізької обласної державної адміністрації.

Завданнями програми Зльоту були:

- сприяння розвитку та активізації природничого краєзнавства серед учнівської молоді;
- перевірка знань, умінь і навичок польових досліджень, набутих на заняттях гуртків та під час краєзнавчих експедицій;
- виховання почуття патріотизму, гордості за свій край, поваги та бережливого ставлення до природної спадщини рідного краю;
- виявлення і поширення кращого досвіду роботи з природничого краєзнавства в закладах освіти області;
- виявлення обдарованої молоді з питань природничого краєзнавства.

Географічний центр Запорізької області (тимчасовий знак)

У зльоті взяли участь 10 команд з міст Енергодар, Мелітополь, з Чернігівської селищної ради, Більмацького, Василівського, Бердянського та Мелітопольського районів області, а також КЗ «Центр туризму» ЗОР.

Змагалися учасники за двома краєзнавчими напрямками: географічним та екологічним. Конкурсна програма зльоту складалася з конкурсів «Візитка команди», змагання на контрольному природничо-краєзнавчому маршруті, «Знавці рідної природи», «Ерудити-крає-знавці», конкурсу-змагання «Туристсько-спортивна дистанція».

У загальнокомандному заліку географічного напрямку у старшій віковій групі I місце здобула команда «Андріївці» Андріївської СРШ

I-III ст. Бердянської районної ради, вихованці КЗ «Центр туризму» ЗОР (кер. Псьол О.В.); II місце – команда «Драйв» Енергодарського центру туризму краєзнавства та спорту (кер. Гаркавенко О.В.); III місце – «Вартові» Терпінівський колегіум «Джерело» Мелітопольського району (кер. Сляднєв А.В.).

У загальнокомандному заліку еколого-краєзнавчого напрямку I місце здобула команда «Лісова братва» Верхньотокмацької ЗОШ Чернігівської селищної ради, вихованці КЗ «Центр туризму» ЗОР (кер. Бадіон О.П.); II місце – команда «Криниця» КПНЗ «Центр дитячої та юнацької творчості і туризму» ВРР ЗО (кер. Солонцова Н.В.).

XII природничо-краєзнавчий зліт учнівської молоді «Знай, люби, бережи»

Завершився XII обласний природничо-краєзнавчий зліт учнівської молоді «Знай, люби, бережи» урочистим закриттям та нагородженням переможців грамотами Запорізького обласного центру туризму і краєзнавства спорту та екскурсій учнівської молоді та призами.

1-2 червня 2019 року на території урочища Савур-Могила (околиця с. Григорівка, Запорізький район) пройшов I обласний зліт юних геологів-краєзнавців «Юний геолог». Захід організований і проводиться комунальним закладом «Запорізький обласний центр туризму і краєзнавства, спорту та екскурсій учнівської молоді» Запорізької обласної ради за підтримки Департаменту освіти і науки Запорізької обласної дер-

жавної адміністрації і є складовою частиною системи краєзнавчої роботи з учнівською молоддю в області.

Метою проведення Зльоту є визначення рівня компетентностей юних дослідників з геологічного краєзнавства та сприяння розвитку та активації геологічного краєзнавства серед учнівської молоді.

У зльоті взяли участь 8 команд з міст Енергодар, Бердянськ, Запоріжжя, Вільнянського, Веселівського, Мелітопольського та Василівського районів області, а також Петромихайлівської об'єднаної територіальної громади.

На урочистому відкритті з вітальним словом до учасників зльоту звернулися Манюк Во-

лодимир Васильович – кандидат геолого-мінералогічних наук, доцент кафедри геології та гідрогеології Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара та Савельєва Галина Григорівна – заступник директора з навчально-виховної роботи Запорізького обласного центру туризму і краєзнавства, спорту та екскурсій учнівської молоді.

Програма Зльоту включала в себе: лекцію Манюка В.В. «Геологічні пам'ятки України та проблеми охорони і збереження геологічної спадщини»; чотири практикуми, метою яких було практичне застосування сформованих раніше вмінь і навичок, узагальнення й систематизація теоретичних знань з геології; змагання в конкурсах: «Юні знавці геології», «Визначення гірських порід, мінералів та палеонтологічних зразків» та «Геологічний маршрут»¹.

У загальнокомандному заліку I місце здобула команда «ОКЗ «Орієнтир» Петромихайлівської селищної ради, вихованці КЗ «Центр туризму» ЗОР (кер. Олійник М.О.), II місце – команда «Азимут» Веселівської загальноосвітньої школи № 2 Веселівської селищної ради, вихованці КЗ «Центр туризму» ЗОР (кер. Не-

стеренко В.М.), III місце – команда «Граніт» Дружелюбівського навчально-виховного комплексу Вільнянської районної ради, вихованці КЗ «Центр туризму» ЗОР (кер. Похилько С. П.).

Висновки. Отже, використання краєзнавчого матеріалу при вивченні будь-якого предмета та в позакласній роботі сприяє вирішенню завдань гуманітаризації освіти. Насамперед, краєзнавство допомагає учням сформувати національний характер, розуміти особливості нації, її душу. Широке залучення дослідників до вивчення рідної землі розвиває у них кращі якості дослідників та патріотів свого краю, а, отже, України в цілому. Отже, теоретичний та практичний розгляд можливостей використання краєзнавства в патріотичному вихованні підростаючого покоління є актуальним з огляду на складність самого процесу виховання, з урахуванням рівня культури молодого покоління та сформованості моральних та духовних цінностей. Краєзнавчі науково-дослідницькі роботи мають вплив на формування не тільки екологічного та культурного мислення, але й виховання патріота своєї малої батьківщини, готового протистояти бездуховності, безвідповідальності, байдужості.

I обласний зліт юних геологів-краєзнавців «Юний геолог»